

Csehov: Három nővér
(Béres Ilona)

kasok és bárányok vagy a Sarkadi-féle Szeptember). Negyven esztendő átívelő vígszínházi korszakának fénypontjai – a hosszú sorból csak utalásszerűen emelhetjük ki például az *Egy örült naplója*, a *Ványa bácsi*, *A fizikusok*, a *Közjáték Vichyben*, az *Utazás az éjszakába*, az *Eredeti helyszín*, a *Házmestersirató*, a *Deficit*, a *Körmagyar* előadásait – jellegzetes vígszínházi alkotások, egy markáns és színháztörténetünkben fontos helyen álló stílus emlékezetes sűrítvényei voltak – fölényes mesterségbeli tudással megmunkáltak, egyszerre színészlátványosak és hitelesek, olykor filozófiai mélységűek. És tegyük hozzá: jellemzőjük volt, hogy a közönség konszenzusával is találkoztak, értéküket nemcsak eliték ismerték el, hanem vitán felül álltak tömeges nézői rétegek színházfelfogásában, elvárásaiban is. (Paradox, de jellegzetes tény, hogy ez a konszenzus éppen a tabukat döntő *Három nővér* esetében bomlott meg.) Ennek az iskolának volt egyik utolsó, emblematikus képviselője, egy színházcsinálói generáció legendás személyisége – ezért érezzük a veszteséget is emblematikusnak.

Klady László felvétele

Fájó a gyász azért is, mert Horvai István elbűvölő, összetéveszthetetlen aurájú ember volt. Az ötvenes években nem ismertem, akkori – súlyos mentségekkel részben indokolható – balos túlkapásairól csak más forrásokból tudok. Ismertem viszont az érett vígszínházi művészt, aki – bizonyára a múltból magára nézve levont konzekvenciák hatására is – megrendítően emberi és emberséges volt, öntudatosan is szerényen visszahúzódó, csupa csendes ironia és önironia. A közélettől már elvonult, a színház s ezen belül a Vígszínház azonban az élete, a mindennapi kenyere volt, s ha a szakmáról volt szó, fanyar, betegségek is motiválta rezignációjából kibillenve egyszerre volt intellektuális és érzelmes, bölcselkedő és szenvedélyes.

Hosszú pályája színháztörténeti korszakokat fog össze; a rendezőknek, szerencsésükre, nem kell tízévenként szerepkört váltaniuk, és integer személyiségként lehetnek, maradhatnak partnerei az egymást váltó színészi nemzedékeknek. Az ötvenes években Horvai Gobbira, Kiss Manyira, Dajkára, Timárra, Urayra, Tolnay Klárirra, Pécsi Sándorra, Sennyei Verára bízhatta a nagy művekről alkotott gondolatait; a hatvanas–hetvenes években neve a Vígszínház fényes, aranykori gárdájával – Várkonyival, Ruttkával, Sulyokkal, Bullával, Darvassal, Latinovitscsal, Págerrel – forrt össze. De példaértékű színészpédagógiai munkássága révén a mai magyar színházt-

SZÁNTÓ JUDIT

Az életmű mint híd

■ HORVAI ISTVÁN (1922–2004) ■

1972 végén tette fel a kérdést Koltai Tamás: hogyan játsszunk színházat a Royal Shakespeare Company vendéjátéka után. Konzervatív-provinciális oldalról gyorsan csattant a válasz: úgy, mint eddig, ám néhány év múlva mintha történt volna valami. 1972 októberében, alig néhány héttel a vendéjátékot követően a Vígszínház színpadára került egy Csehov-dráma, a *Három nővér*, és a jelenlévők rögtön megéreztek, hogy itt valami történik. Az akkor épp ötvenéves Horvai István rendezése vadabb, expresszívabb, lázasabb s egyben ironikusabb volt a színpadainkon előírással csehovi stílnél; meg aztán ott volt a Moszkvából jött vendégtervező, David Borovszkij nyitott díszletében a híres levélhullás, ami szállóigészerű, többek ajkán műértetlenkedő kérdést indított el: miért hullanak a levelek a szalonba? A hazai színház, a felszabadulás óta először, a konvenciókat megkérdőjelező vitatémává vált.

Magam mindig is ettől az előadástól datáltam az új magyar színház megszületését, és meggyőződésem, hogy a következő rendezőnemzedékek nagyjai mind Horvai István köpenyéből bújtak elő. Így van ez még akkor is, ha maga Horvai tulajdonképpen megállt ezen az úton. Bár 1981-es *Platonovja* még jelentős teljesítménye volt az újfajta rendezői színháznak – és jóleső büszkeséggel tölt el, hogy az újra mindig is elsőrendűen fogékony kritikuscéh az évad legjobb előadásának díjával tüntette ki –, pályája végső soron visszakanyarodott ahhoz a nagyrealista stílushoz, amelynek már az ötvenes években is ígéretes mestere volt (lásd Madách színházi korszakának olyan remekléseit, mint *A hős falu*, a *Far-*

szás derékhada középkorúaktól a legifjabbakig vallja mesterének: mások között Béres Ilonától, Takács Katalintól, Hegedűs D. Gézától, Gálffi Lászlótól, Bán Jánostól, Gáspár Sándortól, Eszenyi Enikőn, Kaszás Attilán, Rátóti Zoltánon át Schell Juditig, Kamarás Ivánig, Fekete Ernőig ível azok

sora, akik bizonyára érdekes visszaemlékezésekben örökítenék meg mesterük portréját – talán érdemes lenne erre ösztönözni őket.

Mi, kortársai, így visszük még tovább Horvai István emlékét, amíg élünk. De meggyőződésem, hogy nevét az egykorú élményeket ítéletté absztraháló színháztörténet is őrizni fogja mint a XX. század második felére nézve reprezentatív pszichológiai realista színház kiemelkedő képviselőjét, aki egy személyben híd volt saját nemzedéke és a modern rendezői irányzatok hordozói között.

Horvai István két darabomat rendezte meg a Pesti Színházban: a *Hordókat* 1968-ban és a *Széchenyi és az árnyakat* 1973-ban. E két időpont között és utána néhány évig meglehetősen gyakran láttuk egymást, és mivel beengedett darabjaim próbáira, tapasztalhattam lényét munka közben is. Visszagondolva rá a legkülönösebbnek azt tartom, hogy hangütése, mosolya, nézése, gesztusrendszere fölöttébb személyes volt, ha úgy tetszik, magánjellelű, holott magánjellelű témákat szinte sohasem hoztunk szóba. Talán csak szívbetegsége idején került erre sor, amikor érdeklődtem hogyléte felől. Válasza ilyenkor mindig megnyugtató volt, és kurtára sikeredett. Így hát nem is tudom, miként írhatnám körül azt, amit személyességének neveztem. Úgy éreztem, hogy amíg velem beszélget, teljes lényével rám koncentrált, mint hogyha a színésze volnék. Feltételezem, hogy ez foglalkozási ártalom volt. Politikai hőbörgéseimet ironikus mosollyal hallgatta, egyszersmind rokonszenvvel is, a bölcs ember fölényével, akinek szintén volt némi kis tapasztalása „csalátásban és fenében”. Az 1949 és

EÖRSI ISTVÁN

A kompromisszum nélküli igazság

1956 közt ránk zúduló, kijózanító tapasztalatok őt rezignációval oltották be, én viszont Don Quijotét elegyítve Svejkkel valami duplán időszerűtlent képviseltem, nem mondhatnám, hogy kedvem ellenére. Ő derült ezen, érzésem szerint rokonszenvvel – ezt oly módon is elárulta, hogy elismeréssel beszélt nem engedélyezett darabjaimról, amelyeket olvasásra adtam át neki. Eközben azonban sohasem biztatott vagy ígéretet, és nem is próbált elfogadhatóbb változatok előállítására ösztönözni, amit őszintén méltányoltam.

Az imént rezignációt emlegettem vele kapcsolatban – rögtön hozzátesszem, hogy ezzel csak magánemberként vértette fel magát. Rendezés közben nem ismert rezignációt: a színpadon minden fontos volt neki. Nem tűrte a léhaságot. Összecsücsörített szájjal figyelt minden szót, gesztust, minden mozdulatot. Úgy emlékszem rá, mint aki a kijózanító és – túlzás nélkül mondhatom – halálos történelmi tapasztalatokból szakmai tanulságot vont le. A színpad az a hely, ahol az igazság jó esetben kompromisszumok

Eörsi István: *Széchenyi és az árnyak* (Kovács István, Várkonyi Zoltán és Tordy Géza)

